

Етнополітичні маркери міжрегіонального дистанціювання в Україні

Олена Кривицька
канд. істор. наук,
науковий співробітник
відділу етнополітології
Інституту політичних і
етнонаціональних досліджень
ім. І.Ф. Кураса НАН України,
м. Київ

Дослідники демократичного транзиту пострадянських держав дійшли висновку, що країнам, які перебувають у переходному стані, необхідно, перш за все, сформувати свою національну систему соціально-політичної ідентичності і після цього переходити до будівництва державних інститутів і формування широкого комплексу цивільних свобод. Цей висновок правильний і для України, оскільки поки ми не визначимося з новим змістом загальнодержавної системи ідентичності, говорити про успішність проходження демократичного транзиту неможливо.

Системна політична криза впродовж останніх років має не тільки політичний, але й соціально-економічний характер, причому в регіональному розрізі. Ця проблема швидко не вирішиться, і розкол, у якому опинилася нині Україна, навіть у випадку його непоглиблення ще довго буде накладати відбиток на стиль і методи політичного керівництва. Криза виявила жорстку поляризацію України на Захід і Схід. Колаж влади, який спостерігаємо, є продуктом історичного розвитку України. Зауважимо, що картину “розколу” держави на Схід і Захід, але не настільки інтенсивну, спостерігали в ході всіх президентських ви-

борів в Україні. У найближчому майбутньому ситуація може стати безпрецедентною, бо історично обумовлений і штучно підтримуваний “розкол” країни, громадської думки та політикуму в контексті очікуваних результатів політичного реформування стає картою у боротьбі за виконавчу чи законодавчу владу. Остання політична криза, окрім політичних, висвітлює цілу низку соціально-економічних суперечностей регіонального характеру, поглиблених проросійськи налаштованою частиною населення, які замовчували і своєчасно не розв’язували. І, насамперед, це стосується націєбудівництва.

Зауважимо, що про амбівалентність державної політики України пишуть навіть західні аналітики. Скажімо, *С.Гантінгтон* підкреслює, що “Україна є розщепленою країною з двома різними культурами”. Він підтверджує свої висновки результатами президентських виборів 1994 р., коли Західна Україна голосувала за *Л. Кравчука*, а Східна — за *Л. Кучму*. Посилаючись на одного з американських оглядачів, *С. Гантінгтон* робить висновок: “ці вибори відображають, навіть кристалізують розрив між європейськими слов’янами Сходу і Західною Україною, а також дозволяють” при-

пустити, що Україна може стати російсько-слов'янською. Це не стільки етнічна поляризація, скільки розходження культур” [1].

З думкою С. Гантінгтона погоджується інший британський аналітик *Е. Вільсон*. Він вважає, що важливою характерною властивістю України є “реальне існування середньої основи між українською і російською ідентичностями, що суперечить логіці державності, котра повинна консолідувати” [2]. Західні аналітики наголошують на проблемі “двох Україн”, котру, як вони вважають, українські політологи намагаються не торкатися.

У ході політичної кризи в Україні протистояння Сходу і Заходу країни викликано не тільки культурними і національними особливостями, але і розходженнями в економічному розвитку регіонів. Об'єктивні показники дозволяють перевести політичний конфлікт між прихильниками двох кандидатів у президенти в іншу площину — протистояння промислово розвинених східних областей, які є економічними донорами, і слабо розвинених західних регіонів. У економічно потужних регіонах перевагу мають соціально-економічні потреби, у слабких же дефіцит промислового потенціалу компенсується культивуванням національних почуттів.

Оскільки громадянське суспільство в Україні тільки починає формуватися, становлення української нації як політичної відбувається занадто повільно і до того ж болісно. Помилка українського політикуму та багатьох суспільствознавців полягає у тому, що вони у своїх численних проєктах і програмах часто апелюють не до громадянськості, а до етнічності українців. А це гальмує процес перетворення культурної української нації в націю політичну. На наш погляд, необхідно йти іншим, більш результативним шляхом — від культивування громадянськості з її правовим та соціально-економічним наповненням до усвідомлення єдності, територіальної цілісності та загальнонаціональної гідності однієї політичної нації.

Прогнозування поступу громадянського суспільства ґрунтується також і на виявленні тенденцій розвитку етнокультурного поля України. Радикальні соціальні зміни в Україні кінця ХХ - початку ХХІ століть призвели до глибокої кризи у сфері конструювання та підтримування соціальних ідентичностей.

Однією з найважливіших форм соціальної адаптації до нових суспільно-політичних реалій стало формування та підсилення регіональної

ідентичності на окремих територіях, що відзначаються стійкою історико-культурною, економічною та соціальною специфікою. Впродовж двох останніх виборчих кампаній 2004 і 2006 років спостерігали безпрецедентну політичну мобілізацію виборців цього краю на ґрунті актуалізації регіональної ідентичності. Визначну роль у цьому процесі, на думку автора, відігравали не стільки інтереси, скільки символи та ідентичності.

Бурхливі політичні події, пов'язані з проведенням виборів 2006, 2007 рр., викликали жвавий інтерес до проблем регіоналізму та регіональної специфіки окремих територій з їхніми мешканцями. Нинішні культурно-цивілізаційні колізії в Україні спонукають до змістовного переосмислення суспільних цінностей, що передбачає аналіз духовних, соціокультурних та історичних коренів як Заходу та Центру України, так і індустріальних східних регіонів держави.

Підсумовуючи, зазначимо, що регіональні відмінності поліетнічного українського суспільства зумовлені багатьма об'єктивними чинниками, найбільш значимими серед них є такі:

1 Етнічна своєрідність регіонів.

У західних областях значну частину етнічного складу становлять західні слов'яни. Оскільки ця територія тривалий час належала до складу інших держав, то внаслідок прагнення до самозбереження, у цих етносів історично склалися найміцніші традиції консолідації на національному ґрунті. Тут більше розвинена психологія індивідуального господарювання та підприємництва, більшою мірою поширені західноєвропейські політичні й культурні орієнтації, підкріплені сімейно-родинними зв'язками.

Центральна й Північно-Східна Україна є історично основними регіонами розселення українського етносу, який найменше “розбавлений” інонаціональними елементами. Переважає сільське населення колгоспного типу. Міста, які останніми десятиліттями стрімко розрослися за рахунок мігрантів із села, мають значний прошарок людей з близькою до селянської психологією. Традиції приватного підприємства значною мірою тут були знівельовані за часів радянської влади, тому ідеї ринкової економіки сприймаються обережно, з пересторогою. Існують давні й глибокі економічні, культурні та сімейно-родинні зв'язки з Росією та Білоруссю.

Особливою етнонаціональною специфікою відзначається Крим та Південно-Східний регіон. Останній — традиційно промислова зона країни, де переважають політичні та соціально-економічні цінності робітничого класу. Етнічний склад населення є найрізноманітнішим, порівняно з рештою території України. Поряд з українцями — великий відсоток росіян та представників південних народів. Населення — переважно російськомовне з традиційною історичною, економічною, культурною та сімейно-родинною орієнтацією на Росію.

2 Регіональна дислокація основних конфесій.

Вплив УПЦ (МП) поширюється головним чином на Схід та Південь, УПЦ (КП) — Київ та Центр, Римо-, Греко-католицької, автокефальних та протестантської церков — Захід і частково Центр.

3 Регіональна диференціація економічного потенціалу та ефективність його використання.

Основний економічний потенціал країни зосереджений у східному та південному регіонах, де історично домінують російська мова і культура — порівняно і переважно україномовними центральними і майже суцільно україномовними західними територіями. За оцінкою фахівців Інституту соціології НАН України, у шести регіонах України (Донецькій, Дніпропетровській, Луганській, Запорізькій і Харківській областях та м. Києві) зосереджено 48,4% основних засобів виробництва країни, 52,6% виробництва валової доданої вартості, 65,4% виробництва промислової продукції, 49,2% обсягу інвестицій в основний капітал [3]. Наслідком цього є розвиток східних і південних регіонів як донорських, інших — як депресивних.

4 Регіональна диференціація політичної та економічної еліт України.

“Донецькі”, “луганські”, “дніпропетровські”, “київська група” — звичні назви для визначення різних центрів впливу та концентрації капіталів. Цю обставину не можуть не усвідомлювати як населення, так і регіональні лідери, а також штучно активізувати деякі політичні сили, які “працюють” на етнічному полі. І більшість українських політичних партій сформувалися не навколо різних політичних ідеалів і цінностей, а навколо лідера, культурної самоідентифікації членів партії, регіональних еліт.

5 *Регіональна диференціація мовної практики, ментальності, геополітичних, культурних, ціннісних орієнтацій.*

6 *Розігрування багатьма політичними силами “карти” регіональної своєрідності України під час парламентських та президентських виборів.*

На останніх президентських виборах можна було спостерігати, як деякі політтехнологи розігрували карту регіональної своєрідності території України: етнополітичної, мовної, культурної, геополітичної, історичної, економічної, ментальної тощо. Деякі політики, ЗМІ наполегливо нагадували українським громадянам про те, що Україна — немонолітна держава. Актуальність цієї проблеми загострювалася з огляду на дострокові парламентські вибори 2007 р.

Очевидно, що штучне поглиблення цих відмінностей загрожує територіальній цілісності України, її унітарності та громадянському миру, їх поглиблення лежить у площині дії суб'єктивного чинника: діяльності (або бездіяльності) влади, політичних та економічних еліт, партій.

Який шлях у контексті регіональних відмінностей, полікультурності та подвійної ідентичності є доцільним для України? Вважаємо, що у контексті об'єктивного існування регіональних відмінностей єдиним перспективним шляхом цивілізаційного поступу України є збереження унітарності держави та формування української поліетнічної нації.

Політична нація — це громадянське суспільство, сформоване на території певної держави (моно- або поліетнічної), яке характеризується розвиненими інститутами народовладдя, єдністю політичного, соціального та економічного життя, спільними культурою, мовою та цінностями громадян, та свідомі своєї окремішності у світовій співдружності націй. Єдиний засіб запобігти дезінтегративним про явам в Україні — зміцнити усвідомлення громадянами їхньої єдності, сформувавши в них спільне національне

почуття і спільну національну ідентичність, які були б домінантами щодо інших видів ідентичностей — етногрупової, станової, професійної тощо.

Незважаючи на сказане вище, питання “розколу країни”, зверніть увагу, згадують як один із потенційних ризиків шоразу, як в Україні розпочинаються кардинальні зміни, загострюється суспільна ситуація чи з'ясовують стосунки під час виборчої кампанії. Про різницю між Сходом і Заходом говорили під час здобуття незалежності в 1991 році. Демонстрували карти поділу “по Дніпру” після другого туру президентських виборів 1994-го та після перемоги опозиції за партійними списками у 2002-му. Зрештою, найбільшою гострото це питання набуло в 2004-му, в ході президентської кампанії і помаранчевої революції, спрямованої проти спроби фальсифікувати вибори на користь кандидата, асоційованого зі Сходом. Через рік після президентської кампанії 2004 року питання зберегло свою гостроту і використовувалося для спекуляцій уже в кампанії-2006.

Слід звернути увагу, що питання “розколу” має глибоке історичне коріння, пов'язане з часами руїни, коли Лівобережжя і Правобережжя мали різних гетьманів, тяжили до різних союзників і зрештою опинилися в межах різних держав. “Розкол” став одним із стереотипів сприйняття України: західні автори вже традиційно говорять про “несподівану націю” (Ендрю Вільсон), проводять саме по території України міжцивілізаційний кордон на карті “зіткнення цивілізацій” (Семюел Гантінгтон).

Українське суспільство виграло би набагато більше від переведення між-регіональних відмінностей у конструктивне річище та практичної реалізації гасла “Єдність у багатоманітності”. Інакше реальні чи позірні розбіжності не дозволитимуть сповна реалізувати можливості співпраці між регіонами і вводитимуть сусідів у спокусу скористатися цими розбіжностями для досягнення своїх цілей. Переплетення названих чинників спричиняє до формування у громадян, які мешкають у різних регіонах України, різних ціннісних орієнтацій.

Постпомаранчова еліта й досі не знайшла адекватних методів залагодження проблеми “розколу”, а насамперед — вироблення єдиного (всукраїнського) ціннісного, поняттєвого, символічного простору. Це завдання постане перед новою владою особливо гостро, оскільки в ході виборчих кампаній 2004 і 2006 років проблема розколу ще й штучно підігрівалася, а

регіональні відмінності свідомо виводилися на перший план — насамперед тими політичними силами, що їх асоціюють зі “старим” режимом, і російськими та вітчизняними політичними технологами, ними найнятими. Однак, без подолання проблеми “розколу”, без припинення процесу формування негативних взаємних стереотипів у жителів різних регіонів через різницю в ціннісних орієнтаціях годі сподіватися на швидкий поступ країни, на те, що вона посяде належне місце в регіоні, на інтенсивний соціальний та економічний розвиток.

Очевидно, що в Україні й досі діють чинники, які сприяють збереженню “розколу”:

1 *Розмитість національної ідеї, яка б об'єднувала різні регіони.*

В Україні досі не вироблено єдиної системи цінностей, яка була би визначальною для самоідентифікації громадян, стала би точкою відліку для такої ідентифікації. “Пошук національної ідеї” багато в чому перетворився на самодостатній процес (особливо в національно-патріотичному дискурсі), однак цей процес так і не породив результату. Здавалося, що від “оборони” (вигадання спільної національної ідеї) українська нація могла перейти “в наступ” — почати відігравати активну роль у процесах, які відбуваються в Східній Європі і колишньому СРСР загалом. Проте революція не зняла проблеми “розколу”. Навпаки, велика частина суспільства, особливо в південних і східних регіонах, відсторонилася від помаранчевих подій, сприймаючи їх як чужі для себе [4].

2 *Регіональні особливості ціннісно-ідеологічних орієнтацій українського суспільства.*

Соціокультурна строкатість та наявність помітних міжрегіональних диспропорцій свідчить про існування дуже істотних відмінностей як у політичних преференціях громадян, так і в їхньому ставленні до реалій економічного, соціально-політичного та культурного гатунків.

3 *Відмінності жителів різних регіонів за основними критеріями самоідентифікації.*

Політизація ідентифікаційних питань, перетворення їх на чинник політичної боротьби на підставі більшої зручності і звичності для жителів східних і південних областей спілкуватися російською загрожує не просто збереженням чи поглибленням відмінностей. Понад те, ці відмінності можуть

лягти в основу ідентифікації, надаючи нового значення протиставленню “ми — вони” (“Я — російськомовний, неукраїномовний” замість “Я — українець”). Накладаючись на контекст передвиборчих (і поствиборчих, оскільки формування і діяльність парламентської більшості та уряду згідно зі змінами до Конституції буде вельми непростим політичним дійством) політичних обвинувачень, такий новий спосіб ідентифікації може ще далі відштовхувати жителів різних регіонів один від одного.

Україна не є унікальною в сенсі наявності територіальних відмінностей. Такі відмінності можна спостерігати в кожній країні, де для цього існують історичні причини, наявні багатоетнічний та багатоконфесійний склад населення, нерівномірність соціально-економічного розвитку, різні геокультурні та, відповідно, геополітичні орієнтації громадян тощо.

Самі по собі такі відмінності не становлять загрози цілісності громадянської нації та територіальній цілісності держави. Ризик виникає тоді, коли ці відмінності поєднуються та набувають чітко окресленої географічної локалізації, — тоді вони здатні набути характеру протиріч.

Україні, по-перше, притаманні всі зазначені відмінності в найбільш ризикованому їх поєднанні (йдеться про ототожнення національно-етнічної ідентичності з конфесійною та водночас із культурно-цивілізаційною; великим групам громадян України (регіональним спільнотам) властиве саме таке поєднання зазначених трьох ідентичностей, але для кожного регіону — інших) та головне — з чіткою регіональною локалізацією. По-друге, в Україні дотепер не сформувалася не лише громадянська нація, але й “національна ідея” — чітка державна стратегія розвитку країни, яка могла б стати основою консолідації нації. Тривале збереження такого стану справ здатне перетворити ризик на загрозу.

Окреслимо *основні чинники політичного, економічного, соціального, соціогуманітарного характеру, які зумовлюють збереження зафіксованого у 2004-2006 рр. міжрегіонального розколу, поглиблення регіональних відмінностей ідентичності громадян України, взаємної відчуженості жителів регіонів:*

1 Чинники політичного характеру.

Як зазначено вище, трансформаційний період за визначенням зумовлює кризу ідентичності суспільства, її глибина і тривалість залежать, значною мірою, від здатності політичної еліти, по-перше, запропонувати прийнятні для суспільства виміри розвитку і тим самим задати певні ціннісні координати, необхідні для формування його нової ідентичності, по-друге, неухильно дотримуватися обраного курсу розвитку і тим самим забезпечити її стійкість та можливість виконання нею функцій соціальної мобілізації.

В Україні ціннісні координати досі не вироблено. Країна вагається між “західним” і “східним” векторами розвитку — не лише в сенсі геополітичної інтеграції, але й цивілізаційного, ціннісного вибору.

2 Політико-інституційні статуси регіонів.

Як уже сказано вище, події виборчих кампаній 2004-2007 рр. виявили проблему регіонального сепаратизму, яка насправді є проявом тенденції “федералізації” виконавчої влади на місцях — рівень її автономії перевищує встановлений законодавством рівень самостійності.

Головні аргументи прихильників федеративного устрою України зводилися до наступних:

1) основною світовою тенденцією, викликом ХХІ століття буде децентралізація всіх сфер суспільного життя, яка максимально використовуватиме федералістські принципи, що обумовлено об’єктивними і суб’єктивними факторами;

2) на кінець 1980-х років у світі налічувалося понад 50 федеративних держав, де проживало близько 70% населення планети, і процес федералізації дедалі поширюється, особливо в Західній Європі, торкнувшись навіть таких бастионів унітаризму як Великобританія, Франція та Іспанія;

3) федеративній устрій може бути досить надійною перешкодою відродження тоталітарного режиму на класовому чи національному підґрунті;

4) федеративна форма держави може більш вдало враховувати і задо-

вольняти специфічні особливості (економічні, мовні, релігійні, ментальні тощо) різних регіонів;

5) у складі України вже є Республіка Крим, а за федеративний устрій виступає значна частина населення південно-східних областей.

Основними аргументами прихильників унітаризму є:

1) політику краще реалізовувати в умовах унітарної, централізованої держави;

2) на кінець 1980-х років у світі існувало близько 120 унітарних держав, в яких проживала майже третина населення Земної кулі;

3) проблеми, які виникають перед Україною, як і рештою пострадянських країн, зокрема запізненого розвитку, які наздоганяють модернізацію та прискорюють мобілізацію, можуть легше вирішуватися в умовах унітарної форми державного устрою;

4) Україна завжди чи майже завжди існувала в умовах унітаризму;

5) значна частина населення, особливо західних і частково центральних областей, стоїть на позиціях унітаризму.

На нашу думку, етнічна структура українського суспільства не дає підстав для перегляду наявного територіального устрою, а розмови про можливу федералізацію зумовлені політичною кон’юктурою, яка посилюється під час виборчих перегонів.

3 Чинники економічного характеру.

На формування регіональних відмінностей значним чином впливає відносний рівень економічного розвитку та потенціалу, а також ступінь автономії економічного розвитку. Аналіз показників економічного розвитку та характеру економічної діяльності в регіонах України свідчить про суттєві відмінності між ними.

На нашу думку, зазначені вище чинники перешкоджають процесу формування відчуття близькості, єдності жителів різних регіонів у загальнонаціональному масштабі, а отже — формуванню спільної ідентичності українських громадян.

Література

1. *Huntington S.P.* The Clash of Civilization and the Remaking of World Order.—London: Touchstone books. 1997.—P. 166.
2. *Wilson A.* Elements of a Theory of Ukrainian Ethno-national identity // Nations and Nationalism.—2002.—Vol.1 —P. 31-54.
3. Національна безпека і оборона.— 2006.—№1.—С. 26.
4. *Папіна Н.* Українське суспільство 1994-2005: соціологічний моніторинг.—К., 2005.—С.88.